

Kiegészítések '56 történetéhez *

Sokszor kaptam szemrehányást azért, hogy nem meséltem el ezeket a dolgokat. De én nem akartam soha dicsekedni akkori dolgaimmel, mert akkor velem „történtek” a dolgok, nem magam alakítottam a sorsomat. Mostani megszólalásomhoz az vezetett, hogy nyolcvanadik évemben úgy éreztem, ha nem mondom el, akkor eltemetem azokat a dolgokat, melyeket csak én tudok – vagy nagyon kevesen – , pedig jó lenne, ha napvilágra kerülnének. Amiről szó lesz, az már „történelem”. Történelem, melyet oly sokan nem ismernek, sokan – főleg a fiatalabbak – nem is hisznek el, mert akik át- és túlélték, évtizedekig nem szóltak, nem szólhattak róla.

Az I. részben a velem történt események leírásán kívül megtalálható részletek véletlenszerűen a szemem elé kerülő cikkekből alakultak ki. A II. rész internetes és könyvtári búvárkodások alapján elsősorban a deportálásokkal foglalkozik és akaratlanul vitairattá alakult.

I. rész: „Az én 56-om ...”

Az I. rész mottója: „nem mese ez, gyermek”
(Arany: Családi kör)

1956 nekem nemcsak azt jelenti, amit általában az embereknek. Úgy is mondhatnám, hogy születésem évén kívül a legfontosabb esztendő egész életemben. Ekkor végeztem a Műegyetemen és léptem munkába annál a cégnél, amelynél több mint 53 év után befejeztem a mérnöki tevékenységet. Ebben az évben alakult ki a már akkor is sokéves ismerősségünkből véglegesen az a szerelem, amely elvezetett az aranylakodalomig, sőt még tovább is, máig. És ebben az évben volt „'56”, amit mindenki csak így emleget, a forradalom, amelynek a vihara engem az országhatáron túlra sodort – nem a magam akaratából.

1956—1957

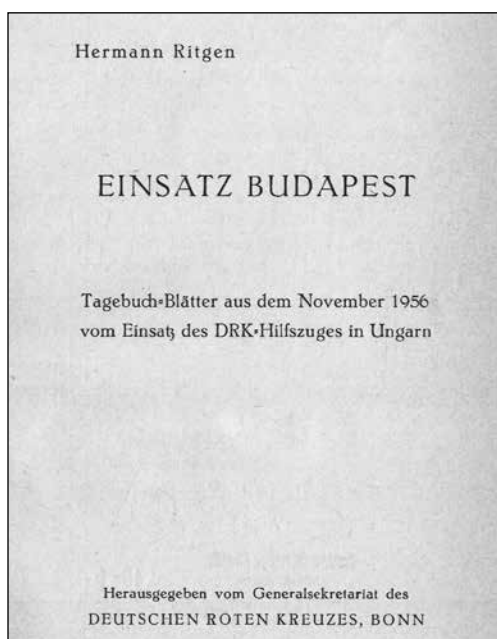
Október elsején három hónapos tartalékos tiszti tanfolyamra kellett bevonulnunk végzett egyetemistáknak; nekünk Ercsibe. Az első három hétről nincs különösebb mondanivalóm. Október 23-tól folyton a rádiót hallgattuk. Október 30-án kiosztották a téli ruházatot, 31-én mindenki megkapta a géppisztolyát két teli tárral és teherautón felvittek minket a Műegyetemre. Mint kiderült, Egyetemi Nemzetőr Hadosztályt terveztek kialakítani. Néhány nap őrzáratkozás, szállítási feladatok stb.

November 3-án délután kimenőt kaptunk, igaz nem „kimenőruhában”, hanem a rajtunk lévő téli gúnyában és méghozzá géppisztollyal. Indultam haza.

Vasárnap hajnalban ágyúszóra ébredtünk. Lakásunk ablakából lehetett látni, hogy a Budaörsi úti laktanyánál vannak a torkolattüzek. Háborúban a katonának az alakulatánál a helye, ezért egy pillanatig sem habozva öltöztem. Édesanyám sem mondotta, hogy ne menj el kisfiam, hanem azt, hogy tedd a kötelességedet és Isten áldjon! Indultam a Műegyetem felé, az öt év alatt megszokott úton. A Budaörsi úti lövöldözés alapján eszembe sem jutott, hogy mielőtt ott löni kezdtek volna, már elfoglalták a város közepén a Gellért-hegyet. De pedig így történt, s az út egy kanyarulatánál, beleszaladtam a fák, villanyoszlopok tövének hasaló ruszkikba. Végigfutott bennem, hogy mögöttem végig egyenes az út, nincs hová bújnom, különben is egyedül vagyok. Nincs más hátra, mint előre. És mentem tovább azonos tempóban, mellemen a géppisztoly, s rajta a kezem. Nem kívánom senkinek azt az érzést, ami akkor bennem volt, látva az utánam forduló fegyvereket. Már jól közöttük voltam, amikor

* A cikk a szerző 2013-ban magánkiadásban megjelent „'56 ritkán emlegetett részlete” című könyvének felhasználásával készült, azt lényegesen lerövidítve, átdolgozva, több új forrással bővítve, kiegészítve.

odajött egy tiszt és szó nélkül rátette a kezét a géppisztolyomra. Fogságba estem, mint az első világháborúban nagypapám, mint a másodikban nagybátyám. Ennyi. Még örülhettem is, hogy nem lőttek belém, mint 1916-ban hősi halált halt másik nagybátyámba. Nem volt bennem semmi félelem. Tényszerűen tapasztaltam, amiről eddig csak hallhattam. Levették a derékszíjamat a pót-tárral és két ruszki kísért tovább végül is a Citadellába, ahol már töménytelen sok ruszki, ágyúk, gránátvetők stb. Pár nap múltán levittek a Buda-örsi úti laktanyába. Itt már nagyon sokan voltunk.

Itteni érdekes élményem, hogy találkoztam két fogságba esett nyugatnémet vöröskeresztessel, akiket „spion, spion” felkiáltással hoztak be. Az egyikük, nyilván a főnök, jó „negyvenes” lehetett, a másik, nálam pár évvel idősebb, a gépkocsivezető. Velük beszélgetve kiderült, hogy a mentőautóban lévő rádió adó-vevő készülék borzolta fel a kedélyeket. Mintegy 20 gépjárművel felszerelt német tábori kórház érkezett Budapestre, s az óbudai Margit Kórháznál álltak munkába. Onnan jöttek be a városba, s egy igazoltatásnál fogságba estek, gépkocsijukat is elvették az oroszok. A későbbiekben már nem találkoztam velük, csak időnként lehetett meglehetősen ellentmondásos híreket hallani felőlük, volt pl., aki még Sztrijben is azt mondotta, hogy ők is oda kerültek velünk. Valójában őket pár nap után visszahozták Kárpátaljáról Budapestre és haza jutottak, amint azt a még az évben Bonnban kiadott kis útinaplójuk

is leír.(24) Ezt a kis könyvet már 1960-ban megkapta az Országos Széchényi Könyvtár, csak éppen nyilvánosságra nem került a történetük.

Egy pár napig itt aszaltak minket, majd ismét teherautóra szálltunk, szerencsére nyitott platójúra, így mindent láttunk és minket is láttak. Sok év múltán egy ismerősöm említette, hogy látott a ruszki teherautón. Mi pedig láttuk a szétlőtt körteri házakat, a barikádok nyomait, meg tovább az ugyancsak szétlőtt Kilián-laktanyát, a kőrúti és Üllői úti házakat. Mentünk, mentünk délkelet felé, azután Üllőt is elhagyva megláttuk a nyílt vágányon álló vasúti szerelvényt. Ahány kocsija volt, mind másféle. No, ezek elvisznek minket Ruszkiba!

A vonat elejétől töltötték fel a kocsikat. Igen sűrűn, zsúfolásig. Mi a szerelvény közepe tájára kerültünk. Sok idő után megtelt a többi kocsi is. A kocsi két végén az ajtóban géppisztolyos állt. Kimenni WC-re csak az ő engedélyével lehetett, de a WC-ajtót nem engedték becsukni, még a lányoknak sem. Mert voltak a kocsiban 20 év körüli lányok is. Ők a kocsi elején, én hátul, így fogalmam sincs, hogy ők hogyan kerültek a szórásba.

Nagysokára csak elindultunk, de akkor sem mentünk folyamatosan, minduntalan megálltunk valamilyen okból, amiből persze mi mit sem tudtunk. Éjjel is mentünk, vagy hol mentünk, hol álltunk. Időnként adtak valami enni-, innivalót. Más-

nap lett, mire megérkeztünk Ungvárra, akárom mondani Uzsgorodba. A pályaudvartól teherautón vittek a modern börtönbe, melyet a csehek építtették, amikor Kárpátalja oda tartozott.

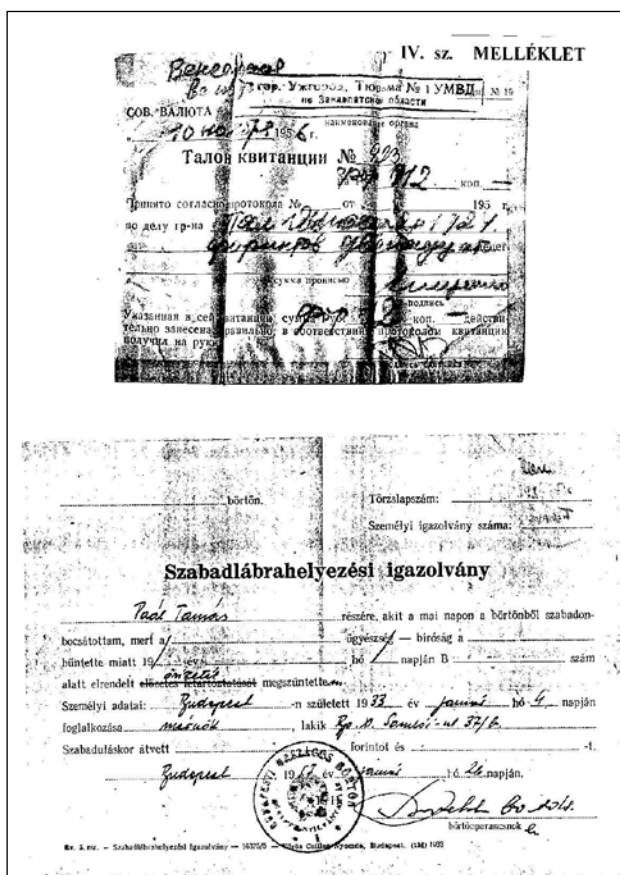
A börtönben cellánként 15-20 ember, emeletes vaságyak. A bejárattól balra eső sarokban volt a vízöblítéses „taposós-WC”. Persze fal, vagy fülke sehol, csak úgy, a nyílt terem sarkában. A helyzettel ismerkedve felfedeztünk falba karcolt írást, amelyik lengyel nyelven éltezte az 1956. nyári ottani eseményeket. Volt karcolt írás az ajtófélfában, a vaságy festékében, néha németül is. (12) Szóval, nem mi voltunk az elsők, akiket a SzU-ba deportáltak.

Minden lassan, vontatottan ment. Hamar megtanultuk az időhúzásra utaló szavakat: bűgyet-bűgyet (lesz-lesz), szicsász (idővel), zavtra (holnap). Jó sokára bejön egy tovaris és elkiáltja, hogy „igyítve na banyju”. Nocsak, máris bányába visznek minket? Hát nem oda, hanem a fürdőbe vittek, merthogy az a „bányja”. Ez zuhanyozást jelentett, némi szappannal, majd a teljes testfelület szőrtelenítését (tetű ellen). A borotválást a helybéli, a „nép egyszerű gyermekeiből” toborzott nők végezték. Szerencsétlenek végig bogarászhatták a sok csupasz férfi összes szőrös testrészét. Nekik se, nekünk se volt kellemes. Annál is inkább, mert egy vágást kaptam a hónom alá, ami elgennyesedett, csak januárra gyógyult meg. Viszonylag rendes volt az orvosi (vagy felcser) ellátás, felvágták a kialakult kelést, ismételten átkötötték a sebet. Ilyesmi másoknál is előfordult, mert egy hónaljat borotvával lecsupaszítani nem könnyű. Nagy cirkuszt csináltak, hogy semmi „fegyver” jellegű tárgy ne maradjon nálunk. Pechem volt, elfeledtem, hogy a sapka visszahajtásában van tű és cérna, de ők vették észre, nem én. Hallgathattam.

Takarodónál az volt a vezényszó, hogy szpaty, lazsitszja. Furcsállottuk, hogy először mondták az „alvás”-t és utána, hogy „feküdj le magát”. (Lehet, hogy akit mi „ruszki”-nak véltünk, a katonaságnál kezdett ismerkedni az orosz nyelvvel, mert ki tudja honnan való volt.) De hát nem nyelvészkedhettünk, takarodtunk.

Érdemben csak másnap kezdtek foglalkozni velünk. Megtudhattam, hogy Tamás Árpádovics Paál-nak hívnak. Elvettek minden iratot, pénzt, melyről elismervényt kaptam. Ki lehet olvasni a

pecséten: gor. Uzsgorod, Tyurma № 1, vagyis Ungvár város, 1. sz. börtön. A másolat feltjai mutatják, hogy a cédula összehajtván lapult a mundérom zsebében, ami bizony egy kissé megviselte.

Az ungvári börtönben kapott elismervény

Megkezdődtek a kihallgatások. Nem a börtön személyzete, hanem KGB-s (az ottani ÁVO-s) tisztak voltak a kihallgatóink. Az első kérdés az volt, hogy „kak zvaty, kak náci”, vagyis mi a neve, mi a nemzetisége? Az még hagyján, hogy megkérdik az ember nevét, de a nációja felőli érdeklődés mutatja, hogy sokféle náció megfordult már ott. Mindenképpen oda akartak kilukadni, hogy harcoltam az oroszok ellen. Mondtam, hogy egyetlen lövést nem adtam le. Hogy tudom bizonyítani? Én itt most bizonyítani nem tudom, ezt legfeljebb az az orosz tiszt tudta volna ellenőrizni, aki elvette a géppisztolyomat és láthatta (volna) a csövén, hogy nem lőttek vele a legutolsó pucolás óta! Nehéz és izzasztó volt, de nem voltak pofonok, vagy bármi tettelegesség. Ez a továbbiakra, az egész bent töltött időre érvényes.

Börtönkoszt. Reggelire kaptunk egy vödör teát, három szem kockacukrot, három szelet kenyeret és egy kilónyi nagyon sós apró halat

szőröstül-bőröstül. A tea keserű volt, de aztán megtanultuk, hogy egy szem cukorral meg lehet inni öt liter teát is. Le kell harapni belőle, és azon keresztül inni. A három szelet kenyér egész napra szólt. A hal volt a reggeli. Délben „valamit visz a víz” leves, vagy káposzta, vagy krumpli és főzelék vagy kása. Vacsorára valamilyen kása. Vízet nem ihattunk, de állandóan volt a rögzített vasasztalon keserű tea.(22) A halakat mi „mala riba” és „bolsoj riba” névvel illettük, nem lévén jártasak a börtön-gasztronómiában. Ez volt, ezt kellett (nem szeretni, de) elfogadni.

Ungváron került a kezembe a II. világháború utáni szovjet irodalom „gyöngyszemei” között egy igazgyöngy: Konsztantyin Szimonov: Várj reám c. verse Lányi Sarolta fordításában, amelyet később Buday Dénes zenéjével Darvas Iván adott elő sokszor.

„Várj reám, s én megjövök /
hogyha vársz nagyon.

* * *

Nem tudhatja senki sem, /
Te meg én csupán,
hogy Te jártál ott velem ...

* * *

s Te menttéél meg, de hogy ? /
Egyszerű titok:
várni tudtál rám, ahogy /
senki sem tudott.”

Sokszor, sokszor elolvastam, memorizáltam.

Hét-tíz nap után az egyik este paigyom (vagyis, hogy gyerünk) vezényszóra ismét teherautóval vissza a pályaudvarra. Már várt a vonat. Töménten hosszú szerelvény, marhavagonokból. Az emberszállításra átalakított kocsik két végén polcok voltak fekvőhelyül, középen vaskályha és anynyi felhasogatott tűzifa, amennyi hetek alatt sem fogy el. Lélekben felkészültünk Szibériára. S eltelt 36 esztendő és már az újságban is azt olvashattuk, hogy a kazakisztáni magyarokat „részben az első és második világháborút követően marasztalták, végül 1957-ben Ungvárról vittek el fiatalokat 'véletlenül' a másik irányba.”(6)

Szóval, nekiszántuk magunkat a hosszú utazásnak, de – hála Istennek – másnap reggel megálltunk a Kárpátok keleti lábánál, Sztrijben. Otthagytuk a sok tűzifát.

Akkor persze nem sejtettük, hogy november 19-én Szerov azt jelenti, hogy „A hadművelet ideje alatt 4700 főt vettünk őrizetbe, közülük 1400-at letartóztattunk, 860 főt szállítottunk Uzsgorodba és Sztrijbe, ...”(27)

A sztrijai börtön sokkal öregebb, mint az előző, talán a XIX. század közepe tájáról való. Vastag falak, a sarokban „kübli”, azaz vashordó, abban gyűlt a sokminden, amíg naponta egyszer ki lehetett vinni és kiönteni. Folytatódtak a kihallgatások, de mintha nem tudták volna, hogy mit vallottunk Ungváron, kezdődött minden előlről.

Mindkét helyen hoztak bőségesen olvasni valót. No, nem napisajtóra kell gondolni. Könyveket kaptunk nagy számban. A verses kötettről már szóltam. Néhány magyar kiadvány is volt, de zömmel a szovjet irodalom és a két háború közötti magyar könyvek. Marxot, Lenint, Sztálint nem hoztak, de Osztrovszkij, Bekk és hasonlók mellett Puskin, Turgenyev és kortársaik voltak. Shakespeare-sonettek, Cervantes is sorra került. A börtönben olvastam pl. Prohászka: Diadalmas világnézetét. Amúgy a nap leginkább azzal telt, hogy spekuláltunk, és ha lehetett, kérdeztük, hogy mikor kerülünk haza. A sok nógátásra mindig a halogató „szicsasz” vagy hasonló volt a válasz. De azt pl. apránként összeraktuk, hogy a legfiatalabbakat még Ungvárról hazavitték.

Néhány heti ott-tartózkodás után megint teherautóval vittek az állomásra. A szerelvény megint más, mint eddig. Speciális rabszállító szerelvény: régi személyszállító kocsik átalakítva. A fülkék folyosó felőli fala helyén rács, bent pedig igen sűrű osztású polcok, amiken úgy kellett feküdni, hogy a fejek legyenek a folyosói rács felé. A fülke ablaka helyén nem volt nyílás. Eszünkbe jutott, hogy a „nagy Lenin” megmondta, hogy „nincs nemzeti-ségi kérdés, csak vagonkérdés.” Vigasztaló volt, hogy a Kárpátok felé állt a mozdony. Elindultunk, s végig gyönyörködtünk a kárpátoki vasútvonal minden téli természeti szépségét.

Ungvári élményem, hogy egyszer valami port öntöttek a WC-be – nyilván fertőtlenítésül – ami istentelenül büdös volt. „Hát minket ugyan ne mérgezzenek meg mindenféle gázokkal” – háborogtunk. Talán mert én voltam a legközelebb, léptem és megnyomtam az öblítővíz kallantyúját. Az öblítés tökéletesen sikerült, de a zúgást meghallották kint. Nyílt az ajtó. Ki volt az? Én,

jelentkeztem. Kifelé! Bedugtak egy magánzárkába. Hamarosan ebédidő következett és a zárkám nem fogadta el az ebédet. Senki. Lett akkora futkosás! Börtönben a rabnak egyetlen fegyvere az éhségstrájk. Azt azonnal jelenteni kell a főnökségnek, tehát mindent meg kell tenni, hogy ne forduljon elő. Ezért hamarosan visszavittek a korábbi helyemre. Azután már elfogadta mindenki az ebédet, s helyreállt a rend. Nagyon megköszöntem a cellatársaimnak, hogy kiszabadítottak a magánzárkából.

Folytatták a kihallgatásokat, de már nem olyan lendülettel, mint korábban. Csak időnként vittek el egyet-egyét kihallgatásra. Aztán itt is, ott is egy cella megürült. Hazavitték őket. Karácsony másnapján minket is kiszóltattak. Kora reggel teherautóra kerültünk, sűrűn-sűrűn, magunk alá húzott lábbal ültünk a platón. Mozdulni is alig lehetett, el is géberedtünk rendesen. A vezetőfülke hátuljának támaszkodva két ruszki, a plató hátsó részén másik kettő, mind géppisztollyal. Nagy ritkán megálltunk, csak egyenként szállhattunk le.

A budai Fő utcai börtönben kötöttünk ki. Másnap újra kezdődtek a kihallgatások, de most már legalább magyarul. A kihallgatás sohasem élvezet, mindig számítani kell arra, hogy egy logikai kanyarral megpróbálnak behúzni valamibe, amihez semmi közöd. De hát ezt is túl lehetett élni. Január 2-án igazi rabszállító gépkocsiban vittek át a Kozma utcai Gyűjtőfogházba. Rendszeresen voltak séták. Csak azt nem lehetett tudni, hogy mikor és mi lesz velünk. Azután, amikor nemcsak fürödni vittek, de még borbély is volt, aki megborotvált, akkor már erősen reménykedtünk. És elkövetkezett 1957. január 26-a, a szabadulás.

Másnap reggel mentem a hivatalomba, hogy felvegyem a munkát. Örömmel fogadtak, de a hivatalosság közölte, hogy egy Igazoló Bizottságnak kell megvizsgálni az ügyemet: ugyan vajon miért nem voltam munkában régóta. Néhány napba telt, amíg elfogadták a szabadulólveletemet.

1993

Október 20. táján telefonon felhívott a Műegyetemről egy professzor. Arról értesített, hogy a nemzeti ünnep alkalmából a Műegyetem-1956 Alapítvány Kuratóriumának javaslata alapján a

Magyar Köztársaság Elnöke a „Nemzet sorsát és történelmét meghatározó dicsőséges Forradalom alatti példamutató helytállásért az '56-os Emlékérmet' adományozta.” Mondottam neki, én nem voltam forradalmár, csak fogságba estem és különben is „villámsújtotta fára nem szoktak emléktáblát tenni”. Egyetértettünk, de azt mondtotta, hogy a döntés megszületett, azon nem lehet változtatni, sőt engem kérnek fel, hogy a kitüntetettek nevében szóljak az ünnepségen. Mit tehettem?

A Műegyetem 1993. október 22-i ünnepi ülésén mondtott beszédem:

„Rektor Úr!

Professzor Urak!

Tisztelt ünneplő közönség!

Hölgyeim és Uraim!

Nemzeti ünnepünk vigíliáján az Alma Mater dísztermében a név szerint kiemelték között lenni, sőt azok nevében szólani, felemelő, de szívszorító, torokfojtogató élmény.

Köszönetet mondok a kitüntetésért társaim nevében is. De – azt hiszem – itt és most nem rólunk (néhányunkról) van szó, hanem azokról a sokakról, azokról a tömegekről, akik '56-ot, a forradalmat csinálták. Itt és most rajtunk a reflektorfény, pedig teljesen véletlen, hogy a tenger partján a homokban mikor, melyik homokszemcsén csillan meg a nap sugara. Majd jön egy hullám és máshol, egy másik homokszemen csillan meg a nap. De nem az a lényeg, hogy melyiken csillan meg, mert sok-sok millió homokszem kell ahhoz, hogy egy homokréteg kialakuljon. Mind-egyik szemcsére szükség van, hogy majd évmilliók múltán, együtt, közzé válva egy hegy ormán homokkő szirt magasodjék.

Emlékezzünk tehát – és ez még szívszorítóbb – azokra, akik már nem lehetnek itt, mert életüket áldozták a barikádokon, vagy a megtorlás idején. Mert vallották Márai Sándorral, hogy „Mindig, mindent adjál oda hazádnak. Csak adjál, azt ami a legjobb életedben. Ez a legfőbb parancs.”

Emlékezzünk azokra, akik vérüket hullajtották a harcban s gyakran egy életen át hurcolták megrokkolásuk terhét. Mert ma igazabb, mint Petőfi idejében, hogy „Van-e marok föld a magyar hazában Amelyet magyar vér meg nem áztatott?”

Emlékezzünk azokra, akik Szent Pál szavai szerint „bilincseket és tömlőcöt szenvedtek ...

szerte bujdosnak szűkölködvén, szorongattatván, nyomorogván.”

Emlékezzünk azokra, akikkel nem állt meg a vonat Sztrijben s nem térhettek haza máig. Akikről azt írta a Magyar Nemzet pár hónapja, hogy az '56-osok adják a kazakisztáni magyarok harmadik, legfiatalabb rétegét a két világháború foglyai után.

Emlékezzünk azokra az édesanyákra, akik azon a – soha nem felejthető, ágyúszóval ébresztő – november 4-i hajnalon nem azt mondták a fiúknak, hogy nem menj el kisfiam, hanem azt, hogy tedd a kötelességedet és „Isten óvjon!”

És végül – de nem utolsósorban – emlékezzünk azokra a 37 év előtti „kislányokra” – sokunk mai asszonyaira – akik visszaimádkoztak minket onnan, ahová kerültünk, börtönből, kórházból, vagy még messzebről. Köszönet érte!

Köszönöm, hogy meghallgattak.”

Kitüntettek, bár nem érdemeltem. Annyit tettem, hogy november 4-én nem maradtam ott-hon. De ez csak kötelességteljesítés volt. Ennyi az aktív cselekedetem. Forradalmár az, aki tesz valamit. Nekem ez nem jutott osztályrészemül, ezért nem tekintem magamat forradalmárnak, bár kitüntettek.

II. rész

„... a kapcsolódó kiegészítések”

A II. rész mottója: dicitur, fertur, traditur, narratur

Valamikor réges-régen, a gimnáziumi latin órán azt tanultuk, hogy a mottóban szereplő szavak mind azt jelentik, hogy „(azt) mondják”.

Hogyan jön ez ide? Nem felvágás ez a valamikori latin tanulmányokkal? Remélem nem. Amikor a második részt írtam, rádöbbenem, hogy ide már nem illik az I. rész mottója, a „nem mese ez, gyermek”. Ott az én történetemről volt szó, mindarról, ami velem történt. Annak az igazságtartalmát, nem mese voltát tudom állítani, de a következőkben internetes és könyvtári búvárkodások alapján írok olyan dolgokról, melyek számos, vagy inkább számtalan ellentmondást tartalmaznak. A tényszerű igazság kiderítésére nincs módom. Ezen töprengve jutott eszembe az itteni mottóba írt négy szó, amit álmából feliasztva is tud minden valamikori latinos. Azt szerettem volna érzékeltetni a továbbiak igaz voltát illetően,

hogy az általam megtalált írások szerzőinek lelkiismeretét terheli az igazmondás kötelezettsége.

Kiinduló adatok

2012. március 6-án történészkonferencia volt Budapesten „Kényszerkirándulás a Szovjetunióba – Magyar deportáltak a KGB fogságában – 1956” címmel. A tanácskozást a Kommunizmus-kutató Intézet, a XX. Század Intézet, valamint a Hadtörténeti Intézet és Múzeum szervezte.(18)

A deportálás történetét a rendszerváltás után sem ismerhette meg teljes valójában a magyar közvélemény. Előtte pedig a téma az egyik legszigorúbb történelmi tabunak számított, mondtotta Schmidt Mária történész, a Terror Háza Múzeum főigazgatója. Horváth Miklós, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanára kifejtette: összesen 860 magyart szállítottak ki elsősorban Ungvár és Sztrij börtöneibe a szovjet hatóságok. Olekszandr Pahirya, a kijevi Tarasz Sevcsenko Nemzeti Egyetem oktatója arról beszélt, hogy ez a deportálás volt az első olyan akció, amelyet a KGB vezetője, Ivan Szerov külföldön, személyesen irányított.

A tanácskozás után bemutatták Horváth Miklós és Olekszandr Pahirya a konferenciával megegyező című könyvét (9). A nagy formátumú, igen szép kiállítású, 407 szövegoldal és 32 fényképpeldalt tartalmazó mű összefoglalást ad 1956-ról és a deportálásokról, a szovjet levéltárakban megtalált korabeli iratokat, továbbá száznál több kihallgatási jegyzőkönyvet mutat be. Ezután 860 deportáltnak az adatait foglalja táblázatokba. Tekintélyes megjelenése és témája miatt ez alapmű lesz a továbbiakban. Csak azt kívánom még hozzáfűzni, hogy bár rögtön az elején három oldalon is köszönetüket nyilvánítják a szerzők Lupkovics Györgynek és Váradi Natáliának, több igen lényeges adat, ami ezeknél a szerzőknél szerepel, kimaradt a (Könyv)-ből, sőt következtetései ellentétesek azokkal. A források közötti ellentmondáson kívül ütközések vannak a deportálási helyszínek és létszám tekintetében is. Mivel a (Könyv) azzal zárul, hogy „a kutatások folytatódnak”, a továbbiakban ehhez kívánok adatokat felsorakoztatni.

Az írásom végén felsorolt források közül az alábbi hét gyakran előfordul, ezért ezeket nem a hátul feltüntetett sorszámommal szerepeltetem. A

szövegben az itt, a lap jobb szélén látható dőlt betűs „jelölést” alkalmazom a továbbiakban.

(27) Szereda, V. – Sztikalin, A. (1993): Hiányzó lapok ... Dokumentumok (Hiányzó)

(32) Váradi Natália (2008): Az 1956-os forr. és szab.harc ... PhD-értekezés (Váradi-I)

(15) Lupkovics György (2008a): Az 56-os deportáltak iratai ... (Lupkovics-I)

(16) Lupkovics György (2008b): Én vagyok az első magyar ... (Lupkovics-II)

(33) Váradi Natália (2009): 1956-os deportáltak a Szovjetunióba ... (Váradi-II)

(9) Horváth Miklós – Pahiry, Olekszandr (2012): Kényszerkirándulás ... (Könyv)

(34) Váradi Natália (2012): Az 1956-os forr. és szab.harc ... (forrásválogatás) (Váradi-III)

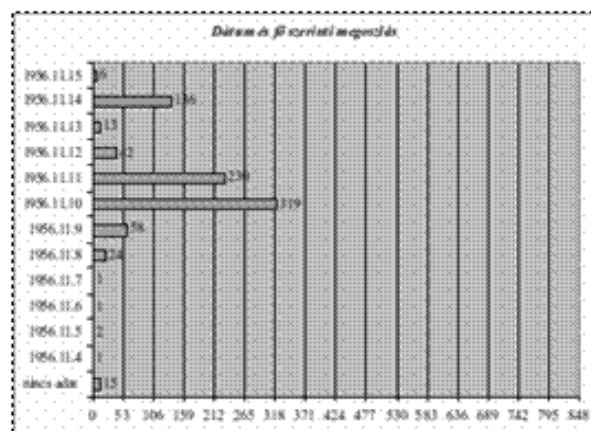
A (Hiányzó)-t már kevéssel megjelenése után láttam, másoltam belőle. Internetes búvárkodásom egyik legelső „találmánya” (Váradi-II) volt, mint a Beregszászon működő Kárpátaljai Magyar Főiskola docensének műve, aki 2008-ban szerezte meg a PhD-t Debrecenben. Ez a diszsertáció (Váradi-I). A (Váradi-III) címében és tartalmában is jelentősen támaszkodik a szerző előző két művére, de sok új kutatási eredmény növeli értékét. Témája és idézett forrásművei sok szempontból átfedésben vannak a (Könyv)-vel. A (Lupkovics-I) ukrainai levéltári kutatásokon alapuló terjedelmes szöveg az interneten, a (Lupkovics-II) ennek ismeretében készült interjú. A (Könyv)-ről már korábban szoltam.

Időpontok

A (Váradi-II) tartalmazza az Ungvárra érkezés és az onnan távozás napját. A hivatalos adatokkal kapcsolatban gondban vagyok. A nyilvántartás szerint én november 11-én érkeztem. Az I. részben bemutatott képen látható elismervény dátuma viszont egyértelműen november 10. Biztos vagyok benne, hogy nem az érkezés napján vették el az irataimat, pénzemem, hanem másnap. Tehát, ha az tizedike volt, akkor 8-án kellett volna vonatozzak és az érkezés csak 9-e lehetne. (Váradi-II) következő ábrája szerint viszont csak 10-én és 11-én voltak olyan tömegek, amire emlékezem. Amikor én érkeztem, akkor nem 24-en, vagy 58-an voltunk a vonaton, hanem 200-, vagy 300-valahányan. Ebből csak az következtethető, hogy az elismervény datálása nem pontos. Ma-

gyarázat talán az, amit a (Könyv) is ír: „A jegyzőkönyveket nem egy ízben ... visszadátumozták.”

A szállítási napokról a (Könyv)-ben azt olvashatjuk: „Az őrizetbe vettek egy részét november 9-én Vecsés közelében a nyílt pályáról induló vonattal, másik részét az országot november 14-én elhagyó vasúti szállítmánnyal küldték Ungvárra.” Ebből akár arra is gondolhatnánk, hogy összesen két szállítmány volt. Az alábbi (Váradi-II) diagram három nagy szállítmányt mutat. Ezt áttételesen igazolja a (Könyv) is, amikor azt írja: 1956. november 10-én 19 óra 40 perckor a 65 főből álló 6. század és egy harckocsizó század ... Vecsésre ment, hogy védje a ... vasúti szerelvényeket.” Tehát az este kivonult egységek már a másnapi szállítás biztosítására mentek oda, és nemcsak egy, hanem legalább két szerelvény indult 11-én, mert szerelvények biztosítása volt a feladat.

Az 1956. nov. 4-15. között a SZU-ba szállítottak száma (Váradi-II)

A hazatéréssel kapcsolatban idézek a (Könyv)-ből: „Az ENSZ 1956. november 19-i plenáris ülészakán ... Sepilov, a Szovjetunió külügyminisztere élesen bírálta a Szervezetet, hogy beavatkozik a magyar belügyekbe, ... igyekezett cáfolni a nyugati diplomaták értesüléseit a deportálásról. 1956. november 21-én a magyar Külügyminisztérium táviratot intézett az ENSZ főtitkárához, ... arról tájékoztatta a nemzetközi szervezetet, hogy egyetlen fogoly sem hagyta el a Magyar Népköztársaság területét.”

A londoni BBC 1956. december 4-én kedden (Bizalmas!) jelzéssel az alábbiakat közölte (14): „Szirmai István, a Kádár-féle bábkormány sajtófőnöke ... bevallotta, hogy magyarokat de-

portáltak a Szovjetunióba, ... november 4-e után ... a szovjet hatóságok elfogtak fiatalokat és ... átszállították őket a határon szovjet-Ukrajnába – mondotta Szirmai. ... állította, hogy minden deportált azóta hazatért ... és az elmúlt hét alatt egyáltalán nem voltak deportálások.”

A visszaküldés tényleges dátumai (Várad-III):

Dec. 5.	65 fő,	Dec. 20.	58 fő,
Dec. 9.	69 fő,	Dec. 22.	81 fő,
Dec. 10.	2 fő,	Dec. 24.	38 fő,
Dec. 11.	28 fő,	Dec. 25.	51 fő,
Dec. 15.	77 fő,	Dec. 26.	66 fő,
Dec. 16.	28 fő,	Dec. 28.	1 fő,
Dec. 18.	46 fő,	Dec. 29.	24 fő,
Dec. 19.	49 fő,	1957. Jan. 5.	55 fő.

Megjegyzendő, hogy a hivatalos adat itt is ellenkezik a valósággal, mert én nem december 25-én tértem haza, hanem 26-án. Ennek lehet (?) magyarázata, hogy hajnalban indultunk, s a névsort pedig még előző nap összeállították.

Ez egyszerű magyarázat az én esetemre, de igencsak ellenkezik az ENSZ-jelentés (30) 224. oldalán olvashatókkal, mely szerint még decemberben, sőt januárban is voltak deportálások.

Vándor Béla, akit 15 évesen deportáltak, még Budapesten szerzett lábsérülése miatt Ungváron a gyengélkedőbe került. Itt szobatársa volt dr. Altordai Sándor, a jászberényi nemzetőrség parancsnoka, aki nem harci cselekmény, hanem az ávósok vallatása során szerzett sérülései miatt került oda. Tömény vért vizelt, 41° fölötti láza volt. Készült a halálra. Vándor hazatérte után évtizedekig nem hallott róla. 2006-ban értesítést kapott, hogy az ungvári fegyház falán emléktáblát avatnak az ott fogva tartottak emlékére. Elutazása előtt találkozott Altordai Sándor lányával, akitől megtudta, hogy édesapja csaknem egy év után keveredett haza a fogságból, túlélve vese-sérüléseit, 91 évet élt.(31)

A (Könyv) szerint Altordai S. dr. visszaindítva és itthon befogadva egyaránt XII. 4. dátum itt nem szerepel. Lehet, hogy nem 1956, hanem 1957 végére vonatkozik az adat? Kevésbé valószínű, hogy egy családtag ilyen nagyot tévedne, a jegyzőkönyvek papírjai viszont türelmesek.

Létszám

A deportáltak számát illetően (Várad-III) azt írja: „Az iratok egyik fontos részét képezik a ...

deportáltak névsorai, adatai. Az egyik lista szerint 848 főről van szó, közülük 23 nő. 'Ez a szám viszont nem mondható véglegesnek.' Ugyanez a szerző három évvel később (19) már azt mondja, hogy a legújabb kutatás több mint ezer főt nevez meg.

A (Könyv) több helyen idézi (Hiányzó)-t. Szerov november 13-i jelentésében azt írja Hruscsovnak, hogy „a hadművelet első napja óta 4056 főt tartóztattunk le, közülük 767 főt Csap állomásra irányítottunk ...”. Ugyanerről a napról a (Könyv) egy további helyen azt írja, hogy „a következő nagy csoportot (132 főt) 1956. november 14-én indították útnak ...”. (Várad-III) diagramja nov. 14-re 136 főt mutat és van még nov. 15-re is 6 fő.

Számoljunk: $767 + 132 = 899$, vagy $767 + 136 + 6 = 909$ fő.

Szerov nov. 19-i jelentésében azt írja Hruscsovnak: „...4700 főt vettünk őrizetbe, közülük 1400-at letartóztattunk, 860 főt szállítottunk Uzsgorodba és Sztrijbe, ...”

A (Könyv) 64. oldalán „A deportáltak adatainak összesítése” c. fejezet összefoglalóként azt írja: „Az elvégzett kutatások eredményeként megállapítható – a szovjet forrásokban is ez az adat szerepel –, hogy összesen 860 főt, ...deportáltak a KGB-szervek a Szovjetunióba.” Ténylegesen ennyi ember adatai találhatóak meg a táblázatokban a deportálás és a visszaszállítás helye szerint csoportosítva.

(Várad-III) névsorában hét névnel a hazaküldés dátum helyett egy „p” betű van. A (Könyv)-ben ezek közül hatan szerepelnek és volt vissza-indítási napjuk. A hetedik, Tadi vagy Todi József (1923) neve a (Könyv) névmutatójában is csak egyszer fordul elő, ott, ahol „a vecsési gyűjtőtelepre irányított személyek névsora” olvasható a 126-127. oldalon, és ő nincs a részletes névsorban. A gyűjtőtelepről Ungvárra vezetett az út, amit (Várad-III) két névsora bizonyít, de további sorsa ismeretlen. (Várad-III) magyarázata szerint a „p”-betű azt jelenti, hogy „átszállítva”. Kérdés, hogy ha a hét „p” betűsből hatan hazakerültek Magyarországra a (Könyv) szerint, akkor a hetediket hová szállították át?

A (Könyv) 62. oldalán azt olvashatjuk: „Arról Szerov a szovjetek szempontjából teljesen megbízhatónak tartott Münnichnek sem akart szólni,

hogy ... Ungvár és Sztrij börtöneiben már több mint hétszáz magyar fogoly van ... Hogy a magyarok vonalán mindenki egyformán hazudjon, Szerovék jelezték, hogy erről Szuszlovot és Arisztovot is tájékoztatják.”(8)

A március 6-i Konferenciáról szóló beszámoló szerint a (Könyv) senior szerzője azt mondta, hogy „összesen 860 magyart szállítottak ki elsősorban Ungvár és Sztrij börtönébe a szovjet hatóságok.” Ha nem nyelvbotlás az „elsősorban” kifejezés, akkor máshová is vittek ki magyarokat. (25) Ha pedig a hitelesnek vélt nyilvántartásban ennyi (Ungvárra és Sztrijbe vitt) deportált van, akkor a máshová vittek mégis e szám felettiek, s az „összesen 860” nem a teljes summa.

A (Könyv) későbbi részeiben nem tér ki az 5. oldalán írtakra: „J. Malesenko – aki 1956-ban ... a Magyarországon állomásozó szovjet Különleges Hadtest megbízott törzsfőnöke - 1993-ban közreadott visszaemlékezéseiben több mint ezerre tette azoknak az embereknek a számát, beleértve a nőket és a kiskorúakat is, akiket 1956 novemberében ungvári és sztriji börtönökbe szállítottak.”

Vándor Béla odakint szerencsésen találkozott egy olyan őrrrel, aki magyarországi születésű volt, s családi ügyek miatt került Kárpátaljára, majd a szovjet hadseregbe. Őtőle megtudta, hogy 1500-an voltunk akkor magyarok az ungvári fegyházban. (31) Egy vele készült riportban (26) azt is hozzátette, hogy a kapott információk szerint Ungvár csak elosztóhely volt. Mint mondotta: „Hallottam olyanokról is, akiket Kijevbe vittek el kényszermunka-táborba.”

A Kijevet megjártról ír (5) is.

(Lupkovics-I) azt írja, hogy „idősebb, egykori KGB-s nyomozókkal beszélgetve, a deportáltak létszámát két-háromezer körülire becsülik.”

(Lupkovics-II): „A deportáltakról igen túlzó becslések olvashatók. Több ezres, néhol több tízezres számmal is találkozhatunk. Fazekas Zoltán interjújában kétezer-ötszáz főre becsülte a Szovjetunióba hurcoltak számát. Nyugdíjas KGB-s tisztek, akikkel beszélgettem, szintén ezt a számot valószínűsítik.”

(Lupkovics-I)-ben Rainer M. János történész úgy tette fel a kérdést: „Megismerhető-e a múlt-ról bármiféle igazság olyan forrásokból, amelyeket az intézményesített hazudozás műhelyeinek

a kommunista állambiztonsági szervek hoztak létre?”

(Lupkovics-I): „A szovjet hatóságok ... hevenyészett névsorai miatt nem lehet ma már pontos számot mondani a szovjet börtönökben raboskodott magyarokról. A szovjet KGB által készített névsorokon szereplők neveit vizsgálva bizton-sággal jelenthetjük ki, hogy többen lehettek az elhurcoltak. Olyanok is beszámoltak kényszerű kint tartózkodásukról, akiknek a neve a listákon nem található. A KGB irattári anyagában is több olyan személy iratát, kihallgatási jegyzőkönyvét, róluk szóló levelezést találtam, ami az ottlétüket bizonyossá teszi, nevük az összesítő listán mégsem szerepel, ...”

A (Könyv)-beli 860-as létszám csak úgy egyezhet meg a „szovjet forrásokban is” szereplő számmal, hogy ennyi elhurcolt adatát bocsátották a magyar fél rendelkezésére, tehát világos az egyezés. Ez a szám előbukkant már a (Hiányzó)-ban is, amikor 1956. nov. 19-én Szerov azt jelenti személyesen Hruscsov-nak címzett jelentésében, hogy „a hadműveletek ideje alatt ... 860 főt szállítottunk Uzsgorodba és Sztrijbe, ahol fogva tartjuk őket.” Következik ebből a mondatból, hogy november 19. után már senkit nem deportáltak? Különösen, hogy az ENSZ-jelentés (30) azt írja, hogy még decemberben és januárban is voltak deportálások. Az már csak kiegészítés, hogy – mint az előzőekben láttuk – Szerov „az egyformán hazudás”-ról intézkedett.

Alátámasztja a kétségeket az is, hogy „A szovjetek ... mindig is a 'maszkirovka', vagyis az álcázás mesterei voltak ...”(25)

(Váradi-I) és (Váradi-III) is azt írja, hogy „2007. július 10-én Viktor Juscsenko, Ukrajna elnöke Sólyom Lászlónak átadta az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése során letartóztatottak és a Szovjet-Ukrajna börtöneibe elhurcolt magyar állampolgárok listáját, amely közel háromezer nevet tartalmaz.” Az interneten a Juscsenko–Sólyom találkozó négy helyen jelent meg:

A.) Hivatalos látogatást tett hazánkban Viktor Juscsenko ukrán államfő ...

[www.nemzetpolitika.gov.hu/id-457-hivatalos latogatast...](http://www.nemzetpolitika.gov.hu/id-457-hivatalos-latogatast...) -

B.) Sólyom Vereckére tart - HVG.hu
 hvg.hu/.../20070710_verecke_solyom_
 juscsenko

C.) Juscsenko biztos Ukrajna EU-tagságában
 | Magyar Hírlap
 www.magyarhirlap.hu/.../juscsenko_biztos_
 ukrajna_eu... -

D.) 2007. július 10. Sólyom László köztársasági elnök pohárköszöntője
 www.solyomlaszlo.hu/
 beszedekek_20070710poharkoszo... -

2007. júl. 10. – Sólyom László pohárköszöntője a Viktor Juscsenko tiszteletére adott díszvacsorán.

„ ... Nagy jelentőséget tulajdonítok annak a kezdeményezésnek, amelyről ma Nyilatkozatot is adtunk ki, és amely arra szólít fel, adjuk meg a végtisztességet a háború áldozatainak, jelöljük meg nyughelyüket, ápoljuk és védjük síremlékeiket. Ezzel összefüggésben Ukrajna felajánlotta a területén életüket vesztett magyar áldozatok azonosítását, nyughelyük feltárását és méltó megörökítését. Magyarország köszönettel fogadta a felajánlást, és a maga részéről ugyanezt vállalta. A mai napon átadtam elnök úrnak egy 48000 nevet tartalmazó listát, a II. világháborúban Magyarország területén elhunyt és eltemetett szovjet (ukrán) katonaáldozatok névjegyzékét, ... ”

Érdekes, hogy a listát kézhez kapó Sólyom László a vacsorai pohárköszöntőjében szóra sem méltatta Juscsenkó elnöknek az '56-osokra vonatkozó gesztusát. A beszéd már nyilván készen volt amikor az ajándékokat átadták, s így „elfelejtődhetett”, hogy mást is kaptunk, mint amire számítottunk. Lehet ! De, ha a hírközlő szervek tudtak az '56-os listáról, akkor feltételezhető, hogy éppen csak Elnökünk ne tudott volna róla? Indirekt bizonyíték, de bizonyíték a négy idézet arra, hogy Elnökünk nem kívánt szólni az '56-osokról. Az első három közlemény már „kifutott”, azon nem volt mód változtatni, de ő maga – nyilván diplomáciai megfontolásból – nem vette szájára a kérdést. A „közel/csaknem háromezer deportált” többször nem jelent meg a magyar sajtóban, így hamar elfelejtődött.

Nincs okunk feltételezni, hogy Juscsenkó a valós adatnál többről beszélt volna. Akkor pedig ha Ukrajnába közel háromezren voltak, a más-

hová (Szibériába, Kazakisztánba és még ki tudja hová) kerültekkel együtt a deportáltak létszáma bizonyosan jelentősen meghaladja ezt a számot. Látni fogjuk, hogy milyen megalapozott a máshová is hurcoltak feltételezése.

A (Könyv) senior szerzője személyes találkozásunk alkalmával elmondta, hogy ő látta a Juscsenkó-listát (10) és azért van itt ilyen nagy számú deportáltról szó, mert minden név kétszer szerepel, egyszer cirill és egyszer latin betűs írással. (Furcsa, bár nem lehetetlen.) De számoljunk: ha a „közel háromezret” mondjuk, hogy közelítőleg 2900-nak tekintjük, akkor a fentiek szerint ez valójában 1450 főt jelent. A hivatalos 860-hoz viszonyítva még mindig hiányzik 590 fő az Ukrajnába kerültek közül.

Eddig nem került szóba, hogy a (Váradi-I) 121. oldalon azokról ír akik: „... a Szovjetunió ellen Magyarországon elkövetett bűnökért kiszabott büntetésüket a Szovjetunióban töltik ...”¹⁾ Az idézet nem tér ki létszámra, de a bíróság által elítéltek tényéből következik, hogy eddig számba nem vettek is voltak. És még egy kérdés: Juscsenko „titkosítás alól feloldott” adatokat adott át, tehát vannak fel nem oldottak is, és ezért a teljes lista még bővebb.

Helyek

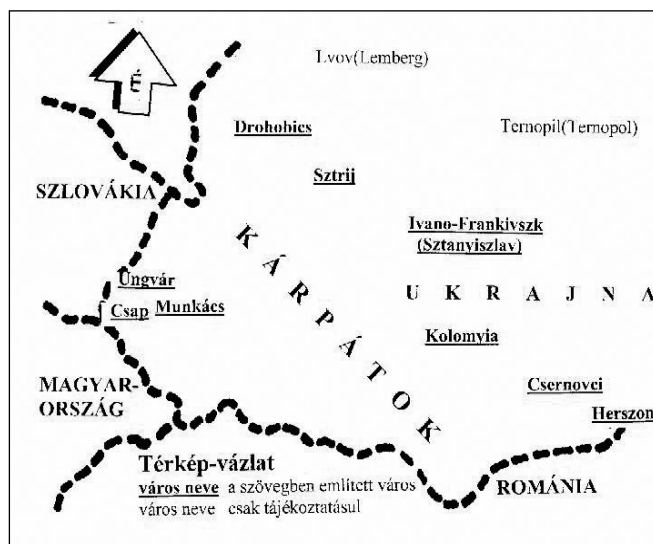
A különböző iratokban gyakran szerepel négy város, illetőleg az ottani börtönök, ahol a magyarokat akarták elhelyezni: Sztrij, Drohobics, Csernovci és Sztanyiszlav (ez utóbbit 1962-ben átkeresztelték Ivanovo Frankivszkra). Az első kettő, pontosabban a drohobicsi terület börtönei, nemcsak mint szóba jöhető befogadóhelyek szerepelnek, hanem mint ahová már ténylegesen megtörténtek az átszállítások Ungvárról. Más befogadóállomásra szó sem esett, de (Váradi-I) szerint „az ungvári, illetve a sztriji és más börtönöket megjárt '56-os felkelők közül 1989-ig nem szívesen emlékeztek a Szovjetunióban átélt börtönhónapokra.” Vagyis nemcsak Ungvár és Sztrij volt a deportálások helye.

„A ... tények megdöntik azt a korábbi feltevést, hogy a ... fiatalokat csak az ungvári börtönbe szállították. ... a letartóztatottak nagyobb részét a Kárpátokon túli sztriji, drohobicsi börtönökbe szállították. ... okmánnyal nem tudjuk bizonyítani a feltevést, hogy a szovjet belügyi tisz-

tek valóban Szibériába szállítottak néhány száz fiatalt.” (Váradí-I)

„A szovjet belügyi szervek 1956. november első napjaitól magyarországi egyetemisták és forradalmárok százait tartották fogva az ungvári börtönben, mielőtt továbbszállították őket a belső-ukrajnai városokban (Sztrij, Csernovci, Sztanyiszlav, Drohobics stb.) lévő fegyházakba, hogy helyet készítsenek a Magyarországról elhurcolt foglyok újabb és újabb százainak. ... A foglyuszállítmányokkal kapcsolatban az első intézkedések tartalmazták azt az utasítást is, hogy az Ukrajnába szállított magyar felkelőket Szibériába kell internálni.”(2)

(Lupkovics-I) írja: „A Jelcin-dossziéból is ismert, hogy a nagyszámú fogoly elhelyezése gondot okozott. Többen mondták, hogy az első napokban utaztatták őket, mert még keresték, hogy hová is helyezték el őket. ... A foglyok utaztatása nem csak a korai időszakra volt jellemző.” „Utaztatás” a fentiekén kívül csak (5)-ban szerepel. Akiket utaztattak, azok – akárhányan voltak – az eddigi létszám felettiek. Az is reálisnak tűnő feltevés, hogy nem lehettek kevesen, mert néhány embernek könnyű lett volna helyet találni. Volt, aki Kijevbe is eljutott.

A deportálások ukrajnai helyszínei

Azt olvassuk a (Hiányzó)-ban, hogy az ungvári létszámból 463 főt már Sztrijbe és a drohobicsi terület börtöneibe „szállítottunk”. A drohobicsi területben van Sztrij város. Ha tehát azt írják, hogy Sztrij város és a drohobicsi terület börtöne-

ibe szállították a foglyokat, akkor enyhén szólva pontatlanság arról beszélni, hogy magyarok csak Ungváron és Sztrijben voltak. Hogy a drohobicsi területen hány börtön van, és azok közül hányan volt még magyar lakója, az egyelőre titok.

Érdekesen egészíti ki ezt a (Könyv) ifjabb szerzője Olekszandr Pahirya, aki interjút adott az ukránoknak szóló Magyarországi Ukránság Krónikája c. periodikának (23). Ebben azt mondja, hogy „... a deportált magyarokkal viszonylag emberségesen bántak az ungvári, munkácsi, sztrijai és más városok börtöneiben...”. Amikor az emberséges bánásmód felett örvendezünk, ne kerülje el a figyelmünket az, hogy itt egy eddig még nem említett város, Munkács börtöne is szóba kerül a „más városok börtönein” kívül. Pahirya ungvári születésű és ott végzett kutatásokat, elképzelhetetlen, hogy a 35 km-re lévő szomszéd várost tévedésből említse, nem is beszélve a „más városok”-ról. A (Váradí-I)-ben „munkácsi és ungvári börtön” szerepel, a (Váradí-III) pedig már a bevezetésben is említi Munkácsot.

A továbbiak során (11) ismét szóba került a munkácsi börtön, majd az ENSZ-jelentés (30) említi Kolomeát is, ami itt a térképen Kolomyia néven szerepel. A legutoljára kezembe került (Váradí-III) könyv bemutatójáról készült képgaléria egyik képe szerint „a bebörtönzöttek egy részét Sztrij és Herszon városokban tartották fogva.” Névváltozás itt is előfordul: Csernovci közelében van Hertsa nevű város, melynek börtönét a korábbiakban még senki nem említette.

Kazakisztáni magyarok

A deportálás a cári Oroszországban általános volt, s a kommunisták átvették a módszert. A távoli tájak, elsősorban Szibéria, kínálták a „nem tetszők” eltávolításának lehetőségét, így általánosan ismert és rettegett fogalomként vált ez a földrajzi megnevezés. Természetes, hogy ez jutott eszünkbe akkor, amikor az ungvári börtönből visszavittek a pályaudvarra. A jelek azt mutatták, hogy hosszú út vár ránk, hát lélekben felkészültünk Szibériára. Sztrijben azt hittük, hogy megúsztuk Szibériát. Csak a mostani irodalmazás során derült ki, hogy ez a hiedelmünk nem volt egyedi. (Váradí-I)-ben olvashatunk beszámolóit is, amely arról szól, hogy Sztrijben „egy éjjel, bevagoníroztak bennünket olyan marhavagonba,

amelynek egyik fele szénrel volt megrakva, vas-kályha beállítva, a másik fele deszkákkal három részre volt osztva, fekhelynek. ... Valahogy megtudtuk, hogy a következő állomás Szibéria. ... Bevagonírozva egy éjszakát és egy napot töltötünk, másik éjjel visszavittek a sztriji börtönbe.”

Az ENSZ-jelentés (30) 227. old. 735. sz. alatt szól egy csoportról, amelyiket kályhával fűtött vagonokba raktak, mert különösen hideg területre fogják vinni őket, de a vonat megállt Sztrijben. Az orosz örök szerint azért álltak meg, mert Kijevben a diákság demonstrált, más vonatok már elmentek keletre (nem túl erőltetett fordítás szerint): más vonatok (megállás nélkül) átrobogtak kelet felé. („other trains ... had already passed through to the east.”)

Az előzőekből úgy tűnik, hogy három vagy több vonatról van szó. De ez érdektelen, mert a lényeg az, hogy több másik vonat már elment keletre. Ők nincsenek az ungvár-sztriji 860-as létszám-ban. Hányan és hol lehetnek ?

Amit általában Szibériának mond az ember, az lehet Kazahsztán, vagy mai néven Kazahsztán is. Ezért ez a fejezet címe. 1993 áprilisában a Magyar Nemzet kéthasábos cikkben (7) számol be arról, hogy „a Magyar Köztársaság Művelődési Minisztériuma nevében Kálmán Attila államtitkár, a Kazak Köztársaság nevében V.J. Kutavoj kulturális miniszterhelyettes együttműködési megállapodást írt alá ... a nálunk élő kazakok és a Kazahsztánban élő magyar nemzetiségűek nemzeti kultúrájának ... gyakorlásáról.” A hazánkba érkezett három tagú delegáció egyik tagja magyar, Lesskó László, a Hungária Kazahsztáni Magyar Kulturális Szövetség elnöke. Tájékoztatása szerint a kint élő magyarokban közös, hogy „mindannyiukat erőszakkal hurcolták el. A 'magot' az első világháború hadifoglyai képezték, akik közül sokan nem tudtak hazatérni. ... Őket követték a második világháború hadifoglyai, majd rövid időn belül a 'háromnapos munkára' elhurcoltak csoportjai; az utóbbiaknak még nem telt le a három nap. ... Az egyik 56-os magyar például először Szibériába 'utazott,' majd onnan került Kazahsztánba, ami a szovjet érásban nagy gulag volt. A megbízhatatlan emberek itt töltötték ki 10-20 év börtönbüntetésüket. Aki túlélte, az gyökeret eresztett.” Gyakorlatilag ugyanezt az információt találjuk (4)-ben is. Mint

Lesskó mondotta: „a népszámlálás 1600 magyarról ad hírt. ... A valóság az, hogy legalább négy-öt ezren lehetnek a 19 megyében.”(13)

Érdekes és fontos kiegészítés még 2014-ben is ehhez, hogy a Magyar Kurír (17) a 2001. szeptemberben Kazahsztánban tett pápalátogatásra emlékezve azt írja: „... a hatalmas kiterjedésű közép-ázsiai szovjet utódállam új fővárosában, Asztanában, a Szülőhaza téren bemutatott szentmise után II. János Pál pápa anyanyelvükön köszöntötte a jelen lévő kazahsztáni magyarokat, azoknak a főleg kárpátaljai magyaroknak a leszármazottait, akiket 1945-től kezdve a sztálini rezsim büntetésként hurcolt a térségbe sok más nép, népcsoport tagjaival együtt.” (Kiemelés tőlem PT) Tehát nem csak kárpátaljaiak voltak.

„Szerov hadseregtábornok ... így fogalmazott: »A magyar kérdés csak vagon kérdés.« ... Még a harcok alatt megkezdték a deportálást. ... Az elfogott felkelőket, ... ezerszámra szállították el. ... Moszkva környéki lágerekbe is eljutottak magyarok. »Magyar Tábornak« nevezték ezeket a lágereket, ahol nemcsak magyarok, hanem a Magyarországon október előtt és alatt megbízhatatlanná vált szovjet katonák és tisztek, valamint a magyarokkal szimpatizáló nagyrészt értelmiségi fiatalok voltak fogva tartva. ... Gábor Áron²⁾, aki ebben az időben szibériai száműzetését töltötte, említi Évszázados emberek c. könyvében: egy kazahsztáni »etap« tagjai beszéltek, hogy azért irányították át több lágér állományát Szibériába, mert »külföldi« anyag érkezett. Magyarok.”(11)

„Magyarok Kazahsztánban” keresőszavakkal bukkantam a (29) cikkekre az interneten. A szerző Torma József nyelvész és néprajzkutató, s hazánk almati nagykövete volt 1998-ig, vagyis a Horn-időkben. A két cikk hosszan tárgyalja, hogy Kazahsztánban, az ország északkeleti részén jelentős népcsoport az úgynevezett „madjar” (kiejtés szerint: magyar) nép, amelyik őslakosnak tűnik, s a kb. 1500 évvel ezelőtt errefelé vándorló eleink maradványainak tekinthetők. A szétszórt kb. 2000 család madjarnak tartja magát, bár nyelvük már kazah.

Az őslakos „madjar”-ok helyett minket most inkább a XX. században oda került honfitársaink érdekelnek. Ezzel kapcsolatban (29) azt írja: „A Kazahsztánra vonatkozó szovjet statisztikai adatok szerint a köztársaságban százötvenegynéhány

nép élt. Az én megfigyelésem szerint viszont ma legfőljebb csak 25–30-ra tehető az etnikai csoportnak is tekinthető »népek« száma. Összehasonlításképpen: nemzetiségi kulturális szövetségből csupán húsz-egynéhány alakult az ország függetlenné válása után, és húsz-egynéhány nemzetiség képviselője ül a Kazakisztán Népeinek Nagygyűlése elnevezésű népképviselői szervezetben is. Ebben ... benne vannak például a magyarok is, akik csaknem kivétel nélkül egymástól függetlenül, ... kerültek ide Kárpátaljáról ... Szovjet »statisztikai szemlélet«-re vall a Hungária Kazakisztáni Magyar Kulturális Szövetség elnökének viselkedése, aki a magyar sajtóban arról terjeszt legendákat, hogy Kazakisztánban ötezer elhurcolt magyar él. ... Félreértés ne essék: a Kárpátaljáról a magyarok egy részének málenkij robotra való elhurcolását nem vonom kétségbe, de arról nincs tudomásom, hogy őket is Kazakisztánig hurcolták volna.”

„A II. világháború és az 1956-os forradalom leverése után a SzU-ba hurcolt magyarok többségét Kazakisztán büntetőtáboraiába vitték a szűzföldek feltörésére. Az 1982 évi népszámláláskor Kazakisztán területén 10 ezernél többen vallották magukat magyarnak.”(3)

„Az első hullámot az 1. világháború hadifoglyai képezték, ... A negyedik hullám a SzU összeomlásáig tartott, és főként Kárpátalja lakóiból került ki. Köztük papok is voltak, sőt püspök is, Chira Sándor ... A negyedik hullámhoz tartoznak az 56-osok, akiket elhurcoltak és akik sok viszontagság után Kazahsztánba kerültek.”(4)

A Hungária Kazakisztáni Magyar Kulturális Szövetség elnöke Lesskó László³⁾ azt mondja magáról 1993-ban: „beregszászi vagyok és kivételesen nem erőszakkal vittek Alma-Atába. Már 24 éve élek ott, és azért utaztam oda, mert ott volt módomban aspiratúrára.” Érdekes egyúttal figyelembe venni az ugyancsak beregszászi, 1980-as születésű és ma is ott élő Váradi Natália tájékoztatását (Váradi-I) /76. old./: „... egyes Szibériából hazatért volt politikai foglyok elmondásából az a kép alakult ki, hogy Kazahsztán lágereiben együtt raboskodtak az 56-os forradalomban részt vett felkelőkkel. ... a Kazahsztáni Magyarok Kulturális Szövetségének elnöke Lesskó László közölte, hogy ... az 1956-os forradalom után Ungvár, Beregszász környékéről, valamint a baltikumi vá-

rosokból, ezen kívül Leningrádból és Moszkvából is begyűjtöttek olyan nem magyar fiatalokat, akik szolidaritást vállaltak a Budapesten harcoló... felkelőkkel.”

Elemezzük egy kicsit a Tormától, Váraditól és a többi hivatkozottól, valamint a Lesskótól olvasottakat.

Torma: „Kárpátaljáról a magyarok egy részének málenkij robotra való elhurcolását nem vonom kétségbe, de arról nincs tudomásom, hogy őket is Kazakisztánig hurcolták volna.

Lesskó nem a Kárpátaljáról elhurcoltakról beszél, amikor azt mondja: „Hogyan kerültek ilyen messze hazájuktól? ... mindannyiukat erőszakkal hurcolták el. A 'magot' az első világháború hadifoglyai képezték ... Őket követték a második világháború hadifoglyai, ... Az egyik 56-os magyar például először Szibériába »utazott«, majd onnan került Kazakisztánba, ...”

Kit tekint Torma „kárpátaljai”-nak?

Ha minket Ungvárról tovább visznek, nem vagyunk-e kárpátaljaiak?

Torma egyetlen szót sem szól arról, hogy magyarok nemcsak Kárpátaljáról kerülhettek ide.

Tormának nincs „tudomása” arról, hogy „málenkij robot”-ra hurcoltak idáig jöttek volna.

Akinek „nincs tudomása”, az saját magáról állít valamit, de nem nyilatkozik a vitatott kérdés megbízhatóságáról.

Váradi azt írja – Lesskó tájékoztatása alapján –, hogy az 1956-os forradalom után „Ungvár, Beregszász környékéről, valamint a baltikumi városokból, ezenkívül Leningrádból és Moszkvából is begyűjtöttek olyan nem magyar fiatalokat, akik szolidaritást vállaltak a Budapesten harcoló... felkelőkkel.” Éppen csak magyarok ne kerültek volna közéjük???

Az újsághír: „a Magyar Köztársaság Művelődési Minisztériuma nevében Kálmán Attila államtitkár, a Kazak Köztársaság nevében V. J. Kutavoj kulturális miniszterhelyettes szerződést írt alá ... a nálunk élő kazakok és a Kazakisztánban élő magyar nemzetiségűek nemzeti kultúrájának ... gyakorlásáról.” A háromtagú delegációnak van egy magyar tagja is, Lesskó László, a Hungária Kazakisztáni Magyar Kulturális Szövetség elnöke.(7)

Torma: „nemzetiségi kulturális szövetségből húsz-egynéhány alakult az ország függetlenné

válása után, ezek képviselője ül a Kazakisztán Népeinek Nagygyűlése c. szervezetben. Ebben vannak a magyarok is, akik csaknem kivétel nélkül egymástól függetlenül, sorsuk egyéni alakulása folytán kerültek ide Kárpátaljáról, (30-40 fő)”

Ha a mintegy 15 milliós lélekszámú ország száztfizegnéhány nemzetiségéből húsz-va-mennyinek van képviselője a Kazakisztán Népeinek Nagygyűlésében, akkor abból egyértelműen következik, hogy egy-egy képviselőt nem vonatkozhat 30-40 főnyi „nemzetiségre”. Továbbá, ha a Szovjetunió összeomlása és Kazakisztán önállóvá válása után két-három évvel miniszter-helyettes jön hazánkba kulturális egyezményt kötni, akkor az is világos, hogy ez csak nagyobb létszámú közösségre vonatkozhat. Az is egyértelmű, hogy kárpátaljaiak ügyében nem Magyarországra jönnek egyezményt kötni. Feltűnő még az is, hogy Torma nem vitatja valamikori hadifoglyok létét Kazakisztánban, hanem mindig csak kárpátaljaiakról beszél. Ha Váradi szerint nemcsak kárpátaljai, hanem baltikumai, sőt moszkvai és leningrádi szimpátiatüntetők is kerültek Kazakisztánba, akkor nehéz elképzelni, vagy inkább elképzelhetetlen, hogy éppen magyarok ne kerültek volna ide.

Összefoglalva: a nagykövetként nyilatkozó Torma árnyalt fogalmazása és a kényes kérdéseket elkerülő szövege nem meggyőző.

Lesskó tájékoztatása a különböző időpontokban – így 1956 után is (!!!) – ide került magyarokról többször visszaköszön a különböző publikációkban (4), (6), (7), (13) és (32). Ez akár a szisztematikusan terjesztett „legendák” megisméltésének is tűnhetne (Torma szava szerint), ha nem volnának olyan adatok is (mind a hadifoglyokra, mind az '56-osokra vonatkozóan), melyek egyértelműen Lesskótól függetlenek (3), (11) és (30). Ezek az adatok egyrészt „függetlenek” a Lesskó által ismertettektől, másrészt és „főleg” jóval korábbiak (Gábor Á. /1971/ könyvét Kopácsi S. /1976/ idézi), hiszen 1991-ben alakulhatott csak meg a Hungária Kazakisztáni Magyar Kulturális Szövetség, melynek elnöki székéből Lesskónak módja volt (Torma szerint) „legendákat” terjeszteni.

A következtetés nem lehet más, mint hogy voltak és feltehetőleg élnek még '56-os magyar deportáltak Kazakisztánban !

Hála legyen az Istennek, hogy én nem vagyok közöttük!

Sajnos a fő „vitapartnerek” nem hozhatók össze, mert Torma 2000-ben elhunyt.

Az ENSZ-jelentés

Dag Hammarskjöld, az ENSZ-főtitkára 1957 januárjában egy speciális bizottságot állított fel a magyarországi események vizsgálatára, melyben Ausztrália, Ceylon, Dánia, Tunézia és Uruguay képviselői vettek részt. Rendkívül körültekintő vizsgálatot végeztek. A magyar kormány nem engedte be területére az ENSZ-bizottság tagjait, a szovjet kormány pedig még az írásos információkéréseket is elutasította. A 268 oldalas jelentés 1957 júniusában került az ENSZ közgyűlésére (30). Eszerint a Szovjetunió és segítségével a Kádár-kormány súlyosan megsértette a magyar nép emberi jogait. Hosszas és kiélezett tárgyalások után 1958. december 12-én az ENSZ közgyűlése nyilatkozatot fogadott el, amely a magyar nép elnyomását és a szovjet katonai megszállást elítéli.

Érdemben más nem történt, DE (!) Povl Bang-Jensen mint a Magyar Ügyeket Vizsgáló Bizottság titkára a legtöbbet tudhatta, de a tanúk nevét szigorúan titokban tartva ebbe belehalt. 1959. nov. 26-án átlőtt fejével találták egy New York-i parkban, jobbra mellett egy pisztoly, de ő történetesen balkezes volt (21). Dag Hammarskjöld pedig – aki kezdeményezte a vizsgálatot – 1961. szept. 18-án tisztázatlan körülmények között repülőgép-szerencsétlenség áldozata lett. (1), (20)

Néhány rövid részlet az ENSZ-bizottság jelentéséből:

28. oldal 84. szám

„Nincsen pontos adat arra, hogy hány magyar állampolgárt deportáltak, de ezek száma bizonyosan ezrekre tehető. ... jelentős számban még mindig a SzU-ban maradtak.”

224. oldal 723. szám

„... még decemberben, sőt januárban is voltak deportálások”

731. szám

„A deportáltakat Ungvárra vitték, másokat Munkácsra és Kolomeába. Amikor az ungvári börtön megtelt, legalább kétezer fogoly volt benne.

732. szám

„Sztrijben az örök mondták, hogy nemrégiben nagyszámú lengyel ment keresztül a börtönön. Az egyik cellában 'Poznan 1956' volt a padba karcolva.”

735. szám

„A foglyok fejét és egész testét leborotválták. Az örök szerint ez előkészület a kelet felé tartó útra. Az egyik csoportot kályhával fűtött vagonokba rakták, mert különösen hideg területre fogják vinni őket, de a vonat nem ment tovább Sztrijnél. Az örök szerint azért álltak meg itt, mert Kijevben demonstrációk voltak. Más korábbi vonatok viszont már elmentek keletre.

Fordítható úgy is: „más vonatok átrobtak (az állomáson) kelet felé”

Zárszó

Sok minden összegyűlt bűvárkodásom során, de korántsem annyi, hogy befejezettek lehetne tekinteni a vizsgálódást. E témakörben az időnek rendkívüli szerepe van: amit tegnap még sejteni sem engedtek, az ma már (legalább a bennfentesek számára) tudott dolog, holnap pedig nyilvánosan is tárgyalható.

Jól mutatja ezeket a korlátokat főbb forrásaimnak néhány megjegyzése:

(Váradi-I): „Az Ungvári Megyei Levéltár anyagához ma sem könnyű – mondhatni szinte lehetetlen – hozzáférni ... a dokumentumok egy része titkosított.”

(Lupkovics-II): „Csakis az archívum kijelölt munkatársának állandó kíséretében mozoghatam, aki az iratok tanulmányozásakor is egyfolytában jelen volt, még a mellékhelyiségbe is kikísért.”

(Váradi-I): „Az általam 51 kortárssal készített visszaemlékezésből 16 a dolgozat mellékletében olvasható.” (A 16 közölt visszaemlékezés mind kárpátaljai. Magyarországiak közül egy sincs a debreceni disszertációban !)

(Váradi-III): „Kárpátalján a legújabb kor vizsgálatának útjába még napjainkban is – érthetően okokból – akadályokat gördítenek.”

Csak remélni lehet, hogy valamikor teljes nyíltsággal megvalósul majd a (Könyv) záró mondata: „A kutatások folytatódnak.”

A mai szereplők, kutatók közül legfeljebb a két legfiatalabbnak, a még csak 34 éves Váradi

Natáliának és a 27 éves Olekszandr Pahiryának van esélye, hogy megérje azt az időt, amikor kiderül az igazság a deportálásokról és ezen belül a kazakisztáni magyarok ügyében. Kérdés, hogy „akkor” él-e még valaki érintett?

Milyen szépen fogalmazta meg ezt a költő a fél évszázados jubileum alkalmával:

„Talán még kell újabb ötven év ...
akkorra már mindenki lelép
ezen és azon az oldalon ...
s nem marad már más egyéb,
csak vegytisztán a forradalom !”

Nagy Gáspár: *Októberi stációk – keserű töredékek (Sárfelirat, posztumusz versek, Nap Kiadó)*

Bízom benne, hogy idővel valaki majd folytatni fogja – nem az én munkámat, mert nem az a lényeges –, hanem a témakör feldolgozását, 1956 valódi történetének megírását.

Jegyzetek

¹⁾ A (Könyv) írja: ... a szovjet szervek a magyar foglyok egy része ellen vádat akartak emelni, és így ... – a II. világháborút követően alkalmazott gyakorlatnak megfelelően – szovjet törvények alapján, szovjet bíróságok hoztak volna ítéletet.”

²⁾ Dr. Gábor Áron (1911–1982) jogász, író, újságíró. A második vh. alatt haditudósító. A háború után a Magyar Vöröskereszt főtitkára. 1945–1960 között a SzU-ban raboskodott. Szabadulása után öt évig idehaza, majd Nyugaton élt. Megírta rabságának történetét három kötetben.

³⁾ Lesskó László 1944-ben az akkor még magyar Beregszászon született. Odesszában szerzett agrármérnöki diplomát. Onnan került Kazahsztán fővárosába, Alma-Atába, ahol későbbi felesége, a szintén magyar, ungvári járásból való lány, Éva vegyészmérnök-hallgató volt. Összeházasodtak, egy fiuk született, Zoltán. László minisztériumi főosztályvezetőségig vitte. Kazah viszonyok között tehetősnek tekinthették magukat (háromszobás ház, autó), de hazavágytak. Végül a fiuk után meghívólevéllel jöhettek Magyarországra. Ő mint cserediák Budapesten tanult, kiváló informatikus, akit az őt alkalmazó cég is támogatott családgyógyógyítási törekvésében. Így tudott házat venni a szüleinek egy palóc faluban. (28).

Forrásművek

(1) Békefy Lajos (2011): Merénylet áldozata volt Hammarskjöld? regi.fusz.hu/vakbarat/olvas.php?id=13473

- (2) Botlik József (2008): A szabadságharc eltírását Kárpátaljáról vezényelték (Magyar fiatalok gulágra hurcolása – ötvenhatos tevékenységük miatt) Valóság – a Tud. Ismeretterj. Társ. folyóirata, LI. évf. 12. sz. december
<http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=811&lap=0>
- (3) Diós István /szerk./ (2001): Magyar Katolikus Lexikon VI. kötet <Kaán-kiz> Kazahsztán Szent István Társulat, Budapest lexikon.katolikus.hu
- (4) Frank Miklós (2002): Magyarok Kazahsztánban Életünk, XXXI: évf. 5. sz. május
www.ungarische-mission.de/eletunk.htm
- (5) Frivaldszky János (2006): Ötvenhat műegyetemistái, Ének a lyukas zászlóról Kráter Kiadó, Pomáz, p.176.
- (6) Hankó (1992): A kazakok, Magyar Nemzet, november 2. p.10.
- (7) Hankó Ildikó (1993): Elhurcolt magyarok Kazahsztánban, Magyar Nemzet, április 14. p. 7.
- (8) Horváth Miklós (2006): Deportálások a Szovjetunióba, Rubicon, történelmi magazin, 9. sz. p.42-44.
- (9) Horváth Miklós - Olekszandr Pahirya (2012): Kényszerkirándulás a Szovjetunióba (Könyv) - Magyar deportáltak a KGB fogságában - 1956 Argumentum Kiadó, Budapest, p.407
- (10) Horváth Miklós (2014): Szíves szóbeli közlése márc. 14-i találkozásunk alkalmával
- (11) Kopácsi Sándor / Fejes Endre álnéven / (1976): A „független Magyarország” a Szovjet birodalomban, azaz a Kádár-kormány igazságszolgáltatása 1956 után 1. rész A „független Magyarország” a szovjet birodalomban « Kanadai ... kanadaihirlap.com/.../a-fuggetlen-magyarorszag-a-szo...
- (12) K. Szíjj Ferenc (2003): Túl a Kárpátokon, avagy ötvenhatról másképpen, Közlebb Egymáshoz Alapítvány, Dad, p.61
- (13) Lesskó László (2010): Milyen is Kazahsztánban magyarnak lenni? Kürtös, VIII. évf. 3. sz. március
www.niton.sk/documents/9-75-7377-kurtos_2010-03.pdf
- (14) Londoni BBC (1956): „Bizalmas”-jelentés december 4-én, kedden
<http://1956.mti.hu/pages/NewsArchive.aspx?id=106ef29b-293c-4064-8b26-931f7b9d4adf>
- (15) Lupkovics György (2008a): Az 56-os deportáltak iratai a KGB irattárában (Lupkovics-I)
http://www.epa.oszk.hu/01200/01268/00007/lupkovics_gyorgy.htm
- (16) Lupkovics György (2008b): „Én vagyok az első magyar, ...” (Lupkovics-II) Élet és Irodalom, LII. évf. 43. sz. október 24.
<http://www.es.hu/print.php?nid=21208>
- (17) Magyar Kurír (2014): II. János Pál és a kazahsztáni magyarok, 2014. április 23. 16:14
<http://www.magyardurir.hu/hirek/ii-janos-pal-papa-kazahsztani-apostoli-latogatasarol/?q=Lessk%C3%B3>
- (18) múlt kor – történelmi portál (2012): Deportálások 1956-ban, március 7. 12:48
<http://www.mult-kor.hu/cikk.php?id=35995>
- (19) múlt kor – történelmi portál (2012): Miért nem volt elszámoltatás a rendszerváltás után? Váradi Natália előadása, szept. 14. 18:02
[www.mult-kor.hu/20120914_miert_nem_volt_elsszam... -](http://www.mult-kor.hu/20120914_miert_nem_volt_elsszam...)
- (20) Nádasi Péter (2012): Új emlékművet állítottunk Enyingen
www.refdunantul.hu/lap/enying/hir/mutat/8811/
- (21) Orbán Éva (2009): Povl Bang-Jensen dán ENSZ-diplomata halálának 50. évfordulójára ... Barikád, november 26.
- (22) Paczolay Gyula (2006): Mozaikok 56-ból Egyetemünk, november, 9. sz. p. 10-13. OSSERVATORIO LETTERARIO, Magyar nyelvű online melléklet, Ferrara, 2006. november 30.
<http://www.osservatorioletterario.net/56mozaik.pdf>
- (23) Ploszkina Vaszil (2012): Ukrán és magyar történeszek sikerei, HROMADA Magyarországi Ukrán Kulturális Egylet lapja, 2012. jan.-márc.
http://www.hromada.hu/2012/nom_117/kilato/konf.html
- (24) Ritgen, Hermann (1956): Einsatz Budapest Generalsekretariat des Deutschen Roten Kreuzes, Bonn, Országos Széchényi Könyvtár, B.10464/1960.
- (25) Sinkovics Ferenc (2012): Kirándulás a „paradicsomba” Magyar Hírlap, március 12.
http://www.magyarhirlap.hu/hatter/kirandulas_a_paradicsomba.html
- (26) Stefka István (2004): '56 arcai – Vándor Béla, a golyóálló, Magyar Nemzet Online, június 22. 6:25.
- (27) Szereda, Vjacseszlav - Sztikalin, Alexandr / szerk./ (1993): Hiányzó lapok 1956 történetéből Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából (Hiányzó) Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest
- (28) Tarnóczi László (2006): Kazahsztánból hazatért magyarok, Népszabadság online, február 21.
www.nol.hu/archivum/archiv-394875
- (29) Torma József (1999): Nyelvi kérdés Kazahisztánban I. és II. Magyar Szemle, új évf. VII. 5. és 6.
http://www.magvarszemle.hu/cikk/nyelvi_kerdes_kazahisztanban_i_és_ii
- (30) United Nations Special Committee (1957): Report on the problem of Hungary New York
mek.oszk.hu/01200/01274/01274.pdf
- (31) Vándor Béla (2008): Egy őrangyal naplója EFO Kiadó és Nyomda, Százhalombatta, p.95

(32) Váradi Natália (2008): Az 1956-os forradalom és szabadságharc kárpátaljai vonatkozásai
Doktori (PhD) értekezés, Debreceni Egyetem BTK
(Váradi-I)
ganyemedes.lib.unideb.hu:8080/.../varadi_natalia_phd_dolgozat.pdf

(33) Váradi Natália (2009): 1956-os deportálások a Szovjetunióba (Váradi-II) Ukrajna Állambizt. Hiv. Archivumában őrzött dokumentumok alapján
<http://www.kmf.uz.ua/kutatasok/deportaltak56/>

[deportaltak_56.html](#)

(34) Váradi Natália (2012): Az 1956-os forradalom és szabadságharc kárpátaljai dok. (Forrásválogatás), SzSzB Megyei Levéltár kiadása, Nyíregyháza, p.189. (Váradi-III) A könyv 2012. okt. 23-i beregszászi bemutatójáról dr. Tilki Attila képgalériát készített. Dia 10. sz. kép: a bebörtönzöttek egy részét Sztrij és Herszon városokban tartották fogva.
www.tilkiattila.hu/.../kepgaleria/6-dr-varadi-natalia-a-ii-rakoczi-fe...

Tóth Szvetlána Gábrriel arkangyal